

निर्भूत लि० निर्+भू-कर्मणि क्त । निर्भूते “निर्भूतधीत-
मपि बालकमुत्तमम्” माघः ।

निर्भापन निर्+भा-णिच्-भावे ल्युट् । सुचुतोक्ते शल्यो-
वरणाद्यै व्यापारभेदे “शल्योद्धारणे हेतुपक्षे “प्रसार्जनं
निर्भापनं वसनम्” इत्यादिना विभज्य “आहारशेषलो-
पहीनानुपल्यानि वसनोक्तावनप्रधमेर्निर्धमेत्” सुशु० ।

निर्बन्ध पु० निर्+बन्ध-भावे घञ् । व्याप्ये अभिनिवेशभेदे
“अवस्तुनिर्बन्धपरं कथं तु ते” कुमा० “निर्बन्धसंज्ञातरुपार्थ-
कार्यम्” रुचुः । निर्ः वधातेस्तदर्थत्वम् “तथापि निर्ब-
न्धति । तेऽथ वा स्मृष्टास्” नैष० प्रयोगात् ।

निर्वर्णनं निर्+व(व)र्ण-भावे ल्युट् । निर्वर्णने
सारणे गीतकण्ठः ।

निर्वाध लि० निर्गतता बाधा यस्मात् प्रा०ब० । १ अप्रतिबन्धे
३ निरुपह्वरे ३ विविक्ते च शब्दावचि० । ४ निष्काशे च
“परिमण्डलो ह्येव एकविंशतिनिर्वाध एकविंशो ह्येव
वह्निष्ठास्त्रिंशो विभर्ति रश्मयो वा एतस्य निर्वाधा
वाह्यत उवा एतस्य रश्मयः” शत० ब्रा० ६।७।१२ “निर्वा-
धम् निर्वाध्यन्ते निःकाशयन्ते सज्जताः स्वरूपाश्चिर्निः-
सृता भवन्ति” यजु० मं० च० व्याख्या । “परिमण्डल एकविं-
शतिनिर्वाधस्तस्योक्तो वज्रुरधस्तास्त्रिंशोऽधस्तपदधानि रश्मयः”
शत० ब्रा० ७।४।१० “परिमण्डलोऽवर्तु बाह्यतिः एकविंशति-
संख्याकैः पुलाकैर्बुक्तः । उपधानसमये यथा निर्वाधानाम-
धोभागाऽवस्थानं भवति तथा कर्तव्यम्” भा० ५ मज्ज
भा गभेदे च पु० “निर्वाधेनाश्रयम्” यजु० २५।२ “निश्चितं
बाध्यते शिरोऽस्त्रिमध्यसंलम्बो मज्जाभागः तेन” वेददो० ।

निर्वुध लि० निर्गतं वुधं यस्मात् । वुध- (व्यामडा) रक्षिते
पूते धाम्ये हेमच० । निरुदकादि० अलोदात्तताऽस्य

निर्भट लि० निर्+भट-णच् । दृढे त्रिका० ।

निर्भय लि० निर्गतं भयमस्मात् प्रा०ब० । १ भयरहिते त्रिका०
‘निर्भयन्तु भवेदास्य राट्’ बाङ्गवर्णाश्रितम् मनुः । रोच्य-
मनोः २ पुत्रभेदे पु० “सुनेतः क्षलद्विजिह्व सुतया निर्भयो
दृढः” हरिवं० ७ अ० ।

निर्भर न० निःशेषेण भरो भरणं भतिर्वाऽस्य प्रा०ब० । १ अ-
तिमात्रे २ तदुक्ते लि० अमरः “द्रुतपीतमाधवरघो
सुनिर्भरैः सरजसभकरन्दनिर्भरासु” माघः । ३ श्वेतन-
गून्धे भत्ये च ।

निर्भर्त्सन न० नितरां भर्त्सनम् प्रा०ब० । १ क्षणीकारे
२ क्षमिभवे । कर्मणि ल्युट् । ३ यनर्धके न० मेदि० “निर्भ-

र्त्सनापवादेष तत्रैवाप्रियया गिरा” भा०ब० ३०२ अ० ।

निर्भाग्य लि० निर्गतं भाग्यं यस्मात् प्रा०ब० । भाग्यरहिते
अमरः । (वेगार) हेमच० ।

निर्भृति लि० निर्गता भृतिरस्य । नेतनगून्धे कर्मकरे
निर्मक्षिक अव्य० मक्षिकायाः अभावः अव्ययी० । १ मक्षिकाया
अभावे । निर्गता मक्षिका यस्मात् प्रा०ब० । २ मक्षिकागून्धे
देशे ३ तदुपलक्षिते निर्जने देशे “कृतं भवतं दानीं निर्मक्षि-
कम्” शकु० प्राकृतास्तुवादः । निरुदकादि० अलोदात्तताऽस्य ।

निर्मज्ज लि० निर्+मज्ज-क्लिप् वेदे शुभो० । नितान्तशुद्धे
“मष्टिं सृष्ट्वास्तु निर्मज्जामजे” ऋ० ८।४।२० “निर्मज्जां
निःशेषेण शुद्धानां मवाम्” भा० ।

निर्मथ पु० निर्मथ्यतेऽनेन निर्+मथ-करणे ल्युट् । अग्नि-
मन्थनदारुणि अरण्यो हेमच० । निर्मथननिर्मन्थनिर्मन्थन
शब्दा अव्यय ।

निर्मद लि० निर्गतो सदो दानजलं हर्षो गर्भो वा यस्मात् ।
१ निरभिमाने २ हर्षगून्धे ३ दानजलगून्धे च “निर्मदं
दुःखितं दृष्ट्वा पितरो राममब्रुवन्” भा०ब० ६६ अ० ।

निर्मन्थ्र न० निर्मन्थ्रते अव्युत्पादनार्थं घृयते नि+मन्थ-
कर्मणि यत् । अव्युत्पादनार्थं घृयमाणे दारुणि
अमरः ।

निर्मथ्याद् लि० निर्गतो मथ्यादायाः निरा०त० । १ मथ्यादा-
तीते २ अविनीते “निर्मथ्यादा न्नेच्छा ये पश्चिमदिक्स्वि-
तास्तो च” दृ० सं० १४ अ० ।

निर्मल लि० निर्गतो मलो यस्य प्रा०ब० । मलहीने “निता-
लनिर्मलखालः” वेदान्तसारः “निर्मलाः स्वर्गमायान्ति
बलः सुकृतिनो यथा” मनुः । मलच रागादिदोषः
कालुष्यम् ।

निर्मलोपल नित्यकर्म । स्फटिकोपले राजनि० ।

निर्मशक लि० निर्गतो मशको यस्मात् प्रा०ब० । मशहरहिते
देशे निरुदका० अलोदात्तताऽस्य । अभावे अव्ययी० ।
२ मशकाभावे अव्य० ।

निर्मांस लि० निर्गतं मांसमस्य प्रा०ब० । १ मांसविहीने २ मा-
सहारामावेनातिक्षणे तपस्विदरिद्रप्रभृतौ च “निर्मांस-
वाकहस्ताः कच्छेणायान्ति परदेशान्” दृ० सं० २ अ० ।

निर्मांसवक्त्र पु० निर्मांसं वक्त्रमस्य । कुमाराचरभेदे “कृष्ण
निर्मांसवक्त्राय स्युः कृष्णस्तन्द्राः” भा०श० ४ अ० ।

निर्माण न० निर्+मि-भावे ल्युट् । १ घटादेः २ रचनायास्य ।
“निर्माणदक्षस्य समीहितेषु” भट्टिः निर्माणस्य शरीरस्य